

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındağı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

DÁSTANLAR HÁM OLARDÍN TÚRLERI

Gulmira Ganiyeva Maksetbayevna,
*Ajiniyaz atındağı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq Institutı,
Gumanitar hám jámiyetlik pánlerdi
aralıqtan oqıtıw kafedrası
stajyor-oqıtıwshısı
ggulmiraganieva@gmail.com*

Annotaciya: *Bul maqalada qaraqalpaq dástanları haqqında sóz etiledi. Tiykarındástan degen atamanıń mánisi haqqında túsinik berilip, dástanlardıń payda bolıwı, olardıń rawajlanıw dáwirleri, túrleri hám tárbiyalıq áhmiyeti ayırıqsha aytıp ótıledi.*

Tayanısh sózler: *tálim-tárbiya, dástan, qıssa, jıraw, baqsı, shayıw, úrip-ádet, dástúr, salt-dástúr, kórkem ádebiyat.*

Ğárezsiz Ózbekstannıń keleshegi hár tárepten barksamal, joqarı intellektuallı áwlad hám oğan tálim-tárbiya beriw sapasına baylanıslı. Sol sebepli watanın, xalqın súyetuǵın, jańa ideyalarǵa bay, ğárezsiz pikir júritetuǵın dóretiwshi shaxstı jetistiriw mámleketin tálim tarawındağı siyosatının baslı baǵdarlarınan biri bolıp tabıladı. «Jáhán tariyxı sonnan maǵlıwmat beredi, hár qanday jańa rawajlanıw (civilizaciya), jańa Oyanıw dáwiri kitap hám kitapxanalardan baslanadı». [1-42]

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevtin atap ótkenindey, tálim sapasın asırıw Jańa Ózbekstan rawajlanıwının birden-bir tuwrı jolı bolıp tabıladı. Bilimlendiriw – bul mámleketlik siyosat dárejesindegi wazıypa. Sebebi, ósip kiyatırǵan jas áwladtı erteńgi qurıwshıları, keleshek ğamxorshıları, bilimli áwladlardın dawamshısı sıpatında qalıplestiriw – bul usı sistemanın aldına qoyǵan áhmiyetli mashqalalardan eń baslısı bolıp sanaladı. Ózbekstan Respublikası ğárezsizlikke erisken kúnnen baslap jámiyetti reformalaw siyosatın kún tártibine qoydı. Barlıq tarawlardağı sıyaqlı bilimlendiriw tarawın reformalaw siyosatı hám onı izbe-izlik penen ámelge asırıw isleri baslandı.

Dástan sózi qaraqalpaq tiline qońsı tuwısqan xalıqlar arqalı parsı tilinen kirip kelgen. Qaraqalpaq tiline dástan degen túsinik ádewir erterekte taraǵan, dástandı kóbinese awızsha atqarılatuǵın shıǵarmalarǵa paydalansa, qıssa sózi jazba túrindegi shıǵarmalarǵa qollanıladı. Dástanlardın dóreliw procesine názer awdarǵanıwızda dáslep jıraw-baqsı, shayırlar bir ğana qaharmannın erlik isleriniń ayırım epizodların yaki eposlıq poemalardıń bir bólegin dóretken, al soń tırlawshılardıń talabı boyınsha onı jańa epizodlar menen tolıqtırıp, keńeytip otırǵan. Solay etip, úlken eposlıq poemalar payda bolǵan.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Dástan – túrkiy xalıqlardıń awızeki dóretiwshiliginde úlken kólemge iye bolǵan epikalıq shıǵarmalar.[2-189]

Dástanlardıń mazmunınan ertek, ańız, mif, ayırım batırlardıń erlik isleri, adamlardıń muń-zarı, ármanı, tariyxıy waqıyalar hám basqa da turmıs shınıǵına sáykes elementlerdi kóremiz. Qaraqalpaq folklorındaǵı dástanlar tariyxıy shınılıq penen baylanısqa halda bir neshe dáwirlerge bólinedi.

Eń eski dáwir.Dástanlarda kóbinese sıyqırlı waqıyalar sóz etiledi.Buǵan «Sháryar» dástanı kiredi.

Pecheneg-qıpsdaq dáwiri XI-XII ásirler «Qoblan» dástanı

Altın Orda dáwiri XIII-XV ásirler «Edige», «Er Shora» dástanları

Qońrat-Baysun dáwiri XV-XVIII ásirler, «Máspatsha», «Alpamıs» dástanları

Buxara-Bulıńır dáwiri XVI-XVII ásirler «Er Ziywar» dástanı

Xorezm dáwiri «Góruǵlı», Gárip ashıq», «Sayatxan-Hamra» dástanları.

Bulardı ádebiyat tariyxı menen baylanıstırǵan halda dáwirlerge bólgén.[3-160-165]

Qaraqalpaq dástanları óziniń mazmunı hám ideyalıq baǵıtına qaray tórtke bólinedi.

1. Qaharmanlıq dástanlar:

«Alpamıs», «Qoblan», «Qırq qız», «Qurbanbek», «Góruǵlı», «Er Ziywar», «Máspatsha», «Yusup Axmet»,

2. Ashıqlıq dástanlar:

«Gárip-ashıq», «Sayatxan Hamra», «Ashıq Nájep», «Hurliha Hamra», «Tahir Zuxra», «Layli-Májnún», «Yusup-Zulayxa»,

3. Sociallıq-turmıs máselelerin sóz etiwshi dástanlar:

«Sháryar», «Shiyrin-Sheker», «Qanshayım», «Muńlıq-Zarlıq»,

4. Tariyxıy dástanlar:

«Edige», «Er Shora», «Dáwletyarbek»

Hár bir millet, xalıq yáki etnikalıq toparlarǵa tán bolǵan úrip ádet, dástúrler, jámiyetlik turmısı, diniy túsinikleri, dúnya tanımı, til ayırmashılıqları folklor dóretpelerinde ayqın kórinedi.

Orta Aziya xalıqlarınıń ózine tán etnikalıq xarakterge iye ayırmashılıqları bar. Hár bir xalıqtıń erte dáwirden milliy úrip-ádet dástúrlerine, dúnya tanımına, til ózgeshe-

liklerine qaray awız ádebiyati qalıplesken. Máselen «Qoblan», «Alpamıs», «Edige» h.t.b. dástanlar túrkiy tilles xalıqlardıń kópshiliginde derlik bar. Bul

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTIWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

dástanlardıń milliy versiyaların salıstırıp qaraǵanımda hár bir xalıqtıń miyrası sol xalıqtıń ruwxın, psixologiyasın, salt-dástúrlerin, úrip-ádetlerin óz boyına jámlegenliginiń gúwası bolamız. Dástanlar bir ásirdeń jemisi emes, al ol sol xalıqtıń pútkil tariyxı menen jasap, áwladtan-áwladqa, atadan balaǵa ótip, miyras bolıp kiyatırǵan dóretpeler bolıp esaplanadı. Dástanlardıń dóreliwi hám rawajlanıwı hár bir xalıqtıń ómiri, basıp ótken turmıs jolları menen baylanıslı halda dóreydi.

Kórkem ádebiyattı oqıw arqalı xalıqtıń ótmishin hám búginin, tariyxın hám etnografiyasın, milliy úrip-ádet dástúrleri menen jasaw tárizin jaqınnan bilip alıwımızǵa boladı. Sonlıqtan bolsa kerek, «Kórkem ádebiyat – xalıq múlki», «xalıq aynası» dep biykarǵa aytilmaǵan. Qaysı xalıqtıń kórkem ádebiyatın alıp qarasaq ta, onda sol xalıqtıń milliy kelbeti sáwlelenedi. Dúnya xalıqları kórkem sóz óneri sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń da danalıqqa tolı folklorlıq dóretpeleri atadan-balaǵa, áwladtan-áwladqa ótip kiyatırǵan biybaha baylıǵımız, ruwxıy gáziyemiz bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sh. Mirziyoyev “Jańa Ózbekstanda erkin hám párawan jasayıq” Tashkent-2021, 42.b
2. Q. Járımbetov, B. Genjemuratov “Ádebiyat teoriiyası” Tashkent-2018j, 189b
3. K. Мамбетов “Ерте даўирдеги қарақалпақ адебияты” Ноқис -1992, 160-165б
4. Ochilova, K. S., Shamuratova, K. K., & Saparniyazova, A. K. (2023). FEATURES OF TEACHING FUTURE EDUCATORS PEDAGOGICAL RHETORIC THROUGH THE DEVELOPMENT OF SPEECH. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research,3(10),44-54